

Bűnbe esett balladai hősök. A népi jogtudat megjelenése Arany János balladáiban

KISS ANNA

(szakvizsgázott jogász, tudományos főmunkatárs, OKRI, egyetemi oktató, PPKE JÁK)

Fallen Ballad Heroes. The appearance of the popular sense of justice in the ballads of János Arany

In my study, I examine the emergence of popular legal consciousness in some of János Arany's ballads. The world of law can often seem chaotic, but folklore and the fiction that uses it as a source help us to understand how our ancestors lived and thought, what moral and legal norms governed their everyday lives. I also look at how the perception of crime has changed.

Keywords: ballad, crime, offender, victim, legal consciousness

Bevezetés

Az irodalmi alkotások alkalmasak arra, hogy megismerjük a korábban élők jogismeretét, jogtudatát és jogszokásait. A jog világa gyakran kaotikusnak tűnik, de a folklór és az ebből (is) építkező szépirodalom segít megérteni, hogyan éltek, hogyan gondolkodtak elődeink, milyen erkölcsi és jogi normák szabályozták mindennapjaikat. Ezen túlmenően az is tanulmányozható, hogyan változott a népi jogtudatban a bűncselekmények megítélése.

Arany János balladáiban lépten-nyomon jogi esetekkel találkozunk az olvasó, ez azért van, mert a ballada mint műfaj kiválóan alkalmas arra, hogy a bűnt megjelenítse.¹ (*Ágnes asszony, Vörös Rébék, Tetemrehívás, A hamis tanú* stb.) A balladákban lévő irodalmi jogesetek korábbi megítélése a modern korban élők számára is hasznosítható ismereteket nyújt. A XIX. századi irodalom bűnbe esett balladai hősei korábbi és mai jogi kérdésekre is választ adnak. Arany *Ágnes asszonya* például ugyanabban az élethelyzetben volt akkor, mint ahol a XXI. század hajnalán élő férjgyilkos elkövetők vannak; a motivációk is hasonlóak.

A megtörtént tényeken alapuló *Ágnes asszony* című balladában a költő azt a geszti esetet dolgozza fel, ahol „*Szörnyű a bűn, terhes a vád*”, mivel a tényállás szerint egy nő, a szeretőjével együtt, megölte férjét.

Arany János a valóságban is találkozott azzal a szótlan parasztasszonnyal, akire azért figyelt fel, mert folyamatosan mosta leplét a patakban. A költő érdeklődött a faluban, beszélgetett az ott élőkkel, más hasonló hazai és külföldi eseteknek is utána nézett, ezek népballadai változatait² is megtalálta, és az akkori közvéleményt³ erősen foglalkoztató szerelmi háromszöget úgy emelte költészetté, hogy a műalkotásban megjelenítette a népi jogtudatot, ahogy ő nevezte, a „népi tudalmat”.

¹ Küllös 2020: 49–56.

² Lásd: Lanczendorfer 2009: 214–227. és 2016: 244–260.

³ A közvéleményről lásd: Tárkány 2003: 2011. A közvélemény-büntetés szerepére pedig Angyal 1933 és Nagy 2020:16–27.

A „népi tudalom” megjelenése Arany János balladáiban

Takáts József szerint „az 1850-es évek második felében és az 1860-as évek legelején Arany János által írott némely értekező szövegben” kimutatható az a „társas gondolkodási mintázat”,⁴ amely a XIX. század jogi szövegeiben is benne van. Ennél szélesebb körben, a *Toldi* mindhárom részében, de Arany több balladájában is felbukkanak a népi jogtudat jogszokásai.⁵ Így a Takáts József által említett „társas gondolkodási mintázat” nemcsak Arany értekező szövegeiben, hanem más műveiben is megfigyelhető; alkotásainak nagyobb része tükrözi a korábbi idők jogszokásait, erkölcsi és jogi normáit.⁶ (A két terület, az erkölcsi és a jogi nem mindig és nem teljesen fedik le egymást.)

A falu életvilága, ahogy Arany nevezi, a „nép tudalmában” élő történetek ott vannak a mondákban, a mesékben, a népballadákban; ha a költő nyersanyagra vágyik, ez hitelesen megtalálható a „népi tudalomban”. Arany János maga ír erről a forrásról Gyulai Pálnak, 1854. január 21-én: „... nekem, ha építeni akarok, téglá kell és mész.”

Nem véletlenül leveleztek ők ketten ezekről a hiteles népi gyökerekről, hiszen Gyulait is sokáig foglalkoztatta a népballada és az ezt forrásként használó műballada; ehhez kapcsolódóan a teljesebb költészet – ma tágabb értelemben a szépirodalmat értjük ez alatt – műfaji osztályozási elveiben gondolkodott.

1862-ben, a székely balladáról tartott előadásában fejtette ki, hogy az egyes szépirodalmi műfajok aszerint térnek el egymástól, hogy az alkotó forrásként használta-e a folklórt. Mivel az eposz, a mese, a dal és a ballada gyökerei megtalálhatók a népköltészetben és utóbbi esetében Gyulai szerint tökéletesebb alkotásról van szó, mint ahogy azt egyes műalkotásokról gondoljuk, ezért a „népi tudalomból” merített, arra épített alkotások nagyobb hitelességgel bírnak.⁷

Arany tehát a népi jogtudatból építkezik, nem érdeklik a légből kapott, az egyéni fantázia által létrehozott történetek, mert csak a „népi tudalomra” támaszkodó művek képesek arra, hogy a nép körében is hassanak. A folklór forrását kihagyó alkotásokat kevesek, a műveltek képesek élvezni; az írásbeliség világán belüli megalkotás és befogadás jellemzi ezeket, vagyis „könyvből írták, könyvbe”⁸; nem érintkeznek a szóbeliséggel. A „népi tudalmat” forrásként használó művek viszont a szóbeliség világából emelkednek ki.⁹

A népi költészetben és epikán belül Aranyt leginkább a népballada vonzotta, az itt megjelenő paraszti világot mint forrást használta. Vargyas szerint a népballada által ábrázolt hétköznapi lét volt a leghitelesebb forrása Arany mellett más költőknek is, akiket ez a műfaj teljesen lázba hozott, és nemcsak a XIX. században, hanem azt megelőzően is. Vargyas mellett ezt támasztja alá Buday Erzsébet kutatása is.¹⁰

⁴ Takáts 2002: 295.

⁵ Bognár–Homoki-Nagy–Nagy 2017: 107–108.

⁶ Kiss 2008: 7.

⁷ Gyulai 1927: 103–108.

⁸ Arany 1968: 22.

⁹ Takáts 2002: 297.

¹⁰ Buday 1930. A könyvben kiadott kutatás Buday doktori értekezése volt.

A népballada hatása egészen napjainkig megmaradt, még az urbánusnak nevezett költők esetében is, mint amilyenek például Somlyó György tekinthető.¹¹ Ez azt jelenti, hogy a népballadának a „századokon átsugárzó” hatása még a modern korokban is képes hatni az alkotókra.¹² Talán ezért is van, hogy Arany balladáinak „nem irodalmi értelemben kell hatniuk, például nem egyéni befogadóra és nem olvasás során, hanem a szóbeliség közösségi világában”¹³. A „népi tudalomra” való építkezés szerepe elsősorban az, hogy a folklórt forrásként használó művek képesek legyenek „visszatérni a szóbeliségbe” a befogadás által. A szerzőkhöz kötött alkotások esetében „a ’népi tudalom’ (...) az ellenőrző-döntő közösségi befogadás során” képes visszafogadni a művet.¹⁴ Így a műalkotás visszatér a gyökerekhez, ahhoz a forráshoz, amit a költő felhasznált, a falu népéhez, a szóbeliség világába: itt a közösség dönti el, hogy befogadja-e, vagy se, hogy továbbadja-e a leszármazóknak, vagy egyszerűen elfelejti azt.

A népballada mint nyelvi konstrukció

Az aranyi „népi tudalom”, vagyis a népi jogtudat jogszokásai a kollektív történeti tudattal is kapcsolatba hozhatók. Az Arany balladák forrásainak számító népballada – akárcsak a népmonda – S. Vargha Pál szerint olyan nyelvi konstrukció, amelyet „az adott nyelvközösség saját valóságos múltjának tekint”.¹⁵ Ez a kollektív tudat a valóságból ered, és azonos módon jelenik meg a népballadában ugyanúgy, mint Arany költői szövegében.¹⁶

„Aranyak a nyelv antropológiai teljesítménye volt igazán fontos költészet és valóság e naiv azonosításában. Az orális költészet látszólag csak emlékezőtechnikai funkciót szolgál, amikor a ’tények’ összefüggését az emlékezőt nyelvi struktúrájához hasonlítja, vagyis (Arany szavaival) addig ’gömbölyíti’ a történetet, amíg az el nem éri az emlékező számára legkedvezőbb alakot – az ’idomot’ (kompozíciót). Ez a ’gömbölyítés’ azonban azzal az antropológiai következménnyel is jár, hogy a költészet az élet tárgyilag külső-idegen oldalát a nyelv által bensővé-sajáttá formálja át, majd ezt a nyelvi konstrukciót kivetíti mint a valóságnak az emlékező közösség számára otthonos verbális modelljét.”¹⁷

Az *Ágnes asszonyban*, akárcsak a *Toldiban* megjelenő „bűn és kegyelem kauzális összefüggése”¹⁸ a történet egységét biztosítja, és ennek üzenete kihat nemcsak az akkori társadalom tagjaira, hanem a mai kor embereire is. S. Varga szerint ez azért van így, mert egyrészt „a történet oksági összefüggései, a lélektaniakat is beleértve, a bibliai alapú verbális valóságba vannak beillesztve”¹⁹, másrészt pedig a költői

¹¹ Vargyas 1993: 131. Vargyas Lajos önéletrajzi munkájában részletesen leírja Somlyó Györggyel való kapcsolatát, a költő-barát viszonyát a néprajzhoz. „Együtt olvastuk a balladákat és a hozzájuk tartozó összehasonlító jegyzeteket, vagy inkább kisebb tanulmányokat. (...) Somlyó György néprajzot hallgatott. Nyilván a ballada iránti érdeklődése vitte oda.” Vargyas 1993: 131.

¹² Vargyas 1979: 5.

¹³ Takáts 2002: 297.

¹⁴ Takáts 2002: 298.

¹⁵ S. Varga 2013: 7.

¹⁶ S. Varga 2013: 7.

¹⁷ S. Varga 2013: 7.

¹⁸ S. Varga 2013: 7.

¹⁹ S. Varga 2013: 7.

szövegben lévő szóképek (jelképek, metaforák, metonímiák, megszemélyesítések, hasonlatok stb.) koroktól függetlenül eligazítják az olvasót.²⁰ A világ egyszerűen a nyelv által ismerőssé tett, értelmes arcával fordul felénk (...) hiszen ma is folyvást ugyanazokat a köznapi metaforákat használjuk, amelyekből” Arany „nyelvi világa kibontakozott; a mai magyar olvasó verbális valóságát is elszakíthatatlan szálak fűzik anyanyelvének ehhez az archaikus rétegéhez”.²¹

Ugyanakkor Arany a „népi tudalom” fogalmát nemcsak az ezt kiaknázó, fantáziájával kiegészítő hazai költő szemüvegén át szemléli, hanem más társadalmak „népi tudalmának” ismerete, költészete felől is. A magyar forrásokon túl ugyanis Arany balladáinak felismerhetőek a külföldi gyökerei is.

***Az Ágnes asszony forrásai, hazai és külföldi gyökerei*²²**

Vargyas Lajos az aranyi balladák folklóri gyökereinek kutatása során két dallam nélküli népi balladai forrást talált, a nagyszalontait és az otrokócsit. Ez azt is jelenti, hogy a szövegben lévő jogeset ismert volt, és nemcsak az egymáshoz közeli helyeken, hanem távolabb is; ebből következik, hogy a férjgyilkossággal vádolt szeretők története elterjedt az egész országban.²³

A hűtlenség gyakori témája a népballadáknak. Vargyas Lajos gyűjtéseiből²⁴ tudjuk, hogy a folklórban milyen sokszor jelenik meg ez a téma az ún. tragikus balladák között, és nemcsak a félrelépés, hanem ennek következtében az emberölés is, akár úgy, hogy a vétlen házastársat teszik el láb alól, akár úgy, hogy halállal büntetik a hűtlen felet. Utóbbira példa az *Elégetett házasságtörő* című népballada.²⁵ Van olyan balladai feldolgozása is a hűtlenségnek, amikor a megcsalt férj (a népballada címe is ez) megelégszik a félrelépő enyhébb megbüntetésével, például bottal és vizes kötéllel történő ütlegelésével is.²⁶

A szerelmi háromszög – mint téma – nemcsak az *Ágnes asszony*ban jelenik meg, hanem Arany más balladájában is megfigyelhető. (*Vörös Rébék*)

A valós és a balladai faluközösség nem mindig a házasságtörőt ítélte el, sok esetben rokonszenvezett a szeretőkkel. Ennek hátterében az is állhat, hogy a szerelemhez való jog a „népi tudalom” része lett.

A XIII. századtól megindul a paraszti nagycsalád eróziója egész Európában, ami mögött gazdasági okok állnak: felaprózódik a föld, a birtokrészekre kisebb családok gazdálkodnak. Mindez persze társadalmi változásokat is eredményez a nagycsalád vonatkozásában. A nagycsalád kisebb részekre bomlása csökkentheti a patriarchátus szerepét, ami egyben azt is jelentheti, hogy a nő kiléphet a rossz házasságból, nincs

²⁰ Lásd: Ricoeur (1975).

²¹ S. Varga 2013.

²² Köszönet Lancendorfer Zsuzsanna néprajzkutatónak a szakmai segítségért, a források felkutatásáért.

²³ Vargyas 1976: 765.

²⁴ Vargyas 1976 és 1979.

²⁵ Vargyas 1979: 36–37.

²⁶ Vargyas 1979:140.

röghöz kötve; fellázadhat a családi zsarnokság, „a férj, a családfő korlátlan büntető hatalma ellen”.²⁷

Milyen aktuális téma ez napjainkban is: a családon belüli erőszakra vonatkozó mai kutatásokban²⁸ megjelennek az egyéni jogok, ezen belül is a szabad párválasztás primátusa, hasonlóan tehát a korábbi századok népi igényeihez. A múlt népi jogtudatában sóvárgó igények így teljesednek ki a modern kor világában.

Az Ágnes asszony nagyszalontai forrása

Mivel az egyik forrás Arany János születési helyéről származik, így a költő is ismerhette „Sára néném” történetét, s ez adhatta az ötletet híres balladájának megírásához, Ágnes asszonyra változtatva a férjgyilkos feleség, Sára nevét.²⁹

*Mit mosogat Sára néném a kuton?
Az uram ágylepedőjít, azt mosom.
Belejtettem a ruca vízibe,
Ki ke mosni a hónapi ünnepre.*

*De sok víre vót annak a rucának,
Talán még több, amennyi az urának!
Pedig én csak rucavírbe ejtettem
A hónapi ünnepre dörzsölgetem.*

*Sára néni, hát az ura merre van,
Tán a rucát koppasztja a konyhába?
Favágni ment öccsivel az erdőbe,
Én meg jöttem tisztálni az ünnepre.*

*Sára asszony tömlöcbe is azt hajtja:
Adják oda lepedőjít, hogy mossa.
Belejtette a ruca vízibe,
Ki ke mosni a hónapi ünnepre.³⁰*

4 versszakra épülő egyszerű párbeszédbe sűrítve mondja el ez a népballada mindazt, amit Arany János 26 strófára bővít.

Az Ágnes asszony otrokócsi forrása

*Mit mosol te, Zsaóri Borcsa a kuton?
Az uram gyaócs lepedőjitt, szép húgom.
Belejtettem a veírbe,
Ki kell mosnyi nagypeintekre,
Jaj, jaj, jaj!*

²⁷ Vargyas 1979: 5.

²⁸ Virág 2005.

²⁹ Vargyas 1976: 765.

³⁰ Vargyas 1976: 764. Férjgyilkos címhez (124.) rendelve közli Vargyas Lajos ezt a népballadát, 223-as szám alatt; forrásként megjelölve Nagyszalontát (Bihart), a feljegyzés idejéül pedig 1919-t. További adatként a következő információt is a népballadához írja: MNGY XIX, 20.

*Fekete hollaó károg a nagy erdeőn.
Zsaóri Borcsa, veírfaót van a lepedeőn!
Leejtettem a ludveírbe,
Ki kell mosnyi nagypeintekre,
Jaj, jaj, jaj!*

*Fekete hollaó károg te feletted.
A nagyobbik uradat hova tetted?
Kikűttem a nagy erdeőre,
Féírbe menek a kisebbbhe.
Jaj, jaj, jaj!*

*Fekete hollaó a tömlöc ablakná.
Zsaóri Borcsa mémmost is így kezgyi rá:
Leejtettem a ludveírbe,
Ki kell mosnyi nagypeintekre,
Jaj, jaj, jaj!*

*Beleejtettem a veírbe,
Féírhe menek a kisebbbhe.
Jaj, jaj, jaj!³¹*

A geszti eset

Sokan úgy tudják, hogy Arany János az *Ágnes asszony* című balladájában egy geszti esetet dolgozott fel. Ahogy erről már szó volt, a költő maga látta azt a hallgatag parasztasszonyt, aki reggeltől-estig mosta a patakban véres leplét.

Arany egyik levelében meg is említi, hogyan hatott rá ez a látvány: „Domokossal³² tegnap a kastélyon kívül, a határban csörgedező patak partján sétálgattunk, hová az itteni parasztasszonyok mosni, sulykolni viszik ruhájukat. Megint köztük volt a falu öreg, bolond parasztasszonya; reggeltől estig mossa már rongyokká foszlott fehérneműjét és rögeszméje, hogy mégis szennyes marad. Időnként eszelős tekintettel rámered a foszlányokra, majd új buzgalommal mosáshoz lát. Szörnyű e megháborodott asszony üres, révedező tekintete.”³³

Érdekes lehet összehasonlítani Arany balladáját Galgóczi Erzsébet egyik elbeszélésének (*A nagymama*) átdolgozott változatával, a *Régen volt háború* című tévéjátékkal és a benne szereplő jogesettel. Eszerint „az asszony szeretőjével megöli férjét. (...) Az író nő a történetet gyermekkorában hallotta és az első világháborúra datálta. A műben Kövecsesné Gombóc Naninak hívták a főszereplőt, aki egy „jóképű, fekete, olasz hozzá beszállásolt hadifogolyba” beleszeret. A férje váratlanul hazajön és a beszállásolt katona megöli, a Rábába dobja, és ezután az asszonyt is elhagyja. A műből megtudjuk, hogy tíz évet ül az asszony a szeretője bűne miatt. Hazamegy lányához Komlódvölgyi házukba, hogy lássa gyermekét és elmesélje tragédiáját, majd távozik. Galgóczi

³¹ Vargyas 1976: 764–765.

³² Tisza Domokos. Arany János a Tisza családnál volt házi tanító, az *Ágnes asszony* című ballada keletkezése előtti években.

³³ Bittner 2021: 78.

Károlynénak, Ventura Magdi néni csanaki fodrász azt mesélte, hogy megtörtént eset volt, itt történt a faluban. Börtönbe került, majd kiszabadulása után a helyi tanító felvette szolgálonak magához, mivel az volt a véleménye, hogy tettéért már megbűnhődött, letöltötte a büntetését”³⁴

A skót és az angol hatás Arany János balladáiban

Arany János a skót népköltészetből és az angol irodalomból is merített.³⁵ Greguss Ágost szerint a tősgyökeres magyar népi elem mellett Arany János balladáiban kimutatható az idegen népköltés szelleme is³⁶; Greguss szavaival élve: „A skót-angol népköltészet hatása nála is mutatkozik (...)”³⁷, de azt ne feledjük, hogy Arany balladáinak a tárgyát és modorát a magyar folklórból meríti, az idegen hatás legfeljebb a „világítás” miatt van, „melyben képeit feltünteti. Arany szereti a félmohályt, azt a lobogós lángu, csapkodó világítást, mely az éjszakai balladát jellemzi, holott a magyar-székely balladában a világítás határozottabb, egyfélébb, s nem is mutat egy a más oly kiemelő ellentétes párhuzamokat (...) Népballadánknak általában véve, bár borongós, de nap-pali, Arany balladájának éjjeli világítása van. S ezzel a, hogy úgy mondjuk, meghasonlott világítással kapcsolatos afféle képek kedvelése, melyek szintén meghasonlást, a lélek meghasonlását s a halál életre kelését ábrázolják, az őrzöngést s a kísérteties elemet, mi az éjszakai balladában és Aranynál honos (*Ágnes asszony, Árva fiú, Bor vitéz*), de a magyar-székely balladában ismeretlen”.³⁸ Beöthy Zsolt szerint is ismerte Arany a Percy-féle skót balladákat³⁹, s ez a tény megerősíti mindazt, amit Greguss ír az észak-európai hatásról.

Elek Oszkár szerint a skót és az angol irodalom hatása leginkább abban mutatkozik meg Aranynál, hogy őt is a népi élet hétköznapijai érdekelték, ellentétben a „németes, mesterkéltséggel s érzélgőssé” balladákkal.⁴⁰ A nép eredeti leleményét megtalálta a skót bal-ladaköltészetben.

„Közismert, milyen széleskörű volt Arany világirodalmi tájékozottsága. Nyilvánvaló, hogy különleges empátiás érzéke (amely művészetének is egyik leggazdagabb forrása) alkalmassá tette őt arra, hogy beleélje magát más nemzetek – akár történetileg is távoli – életvilágába. Ám azzal is tisztában volt, hogy a szervesen keletkezett ’népi tudalom’, amely csak a maga konstituálta világot tudja eleve-adottnak, kérdésessé nem tett módon létezőnek tekinteni, nem képes közvetlenül azonosulni más nemzetek ’tudalmával’. Már csak azért sem, mert az érdemi szembesítés óhatatlanul kérdésessé tenné saját, kérdésessé nem tett relevanciáit, normáit, bensőségesen gyakorolt szokásait, a világban való berendezkedésének otthonosságát.”⁴¹

Bár kimutatható a skót hatás, de a skót élet helyett Arany a magyarról ír; a magyar falu közösségi életének szabályait igyekszik megismerni és bemutatni a balladáiban.

³⁴ Lanczendorfer 2021: 302–303.

³⁵ Elek 1912: 373.

³⁶ Greguss 1886: 176–186.

³⁷ Greguss 1886: 178.

³⁸ Greguss 1886: 178–179.

³⁹ Beöthy 1895: 189.

⁴⁰ Elek 1912: 374.

⁴¹ S. Varga 1995: 110.

Többek között a már nem gyakorolt, de még ismert jogi vonatkozású szokások (jogi népszokás), valamint a jogi néphagyományok is megjelennek a balladáiban. Ugyanakkor az egyes népek „tudalma” közti átjárást mégiscsak elképzelhetőnek tartotta.⁴²

„Amit loptál, jól eldugd!” – mondta Arany, amikor kifejtette, hogyan rejti el az idegen irodalomból vett mintát, hogyan használja a külföldi „néptudalmat”, hogyan illeszti azt a magyar „néptudalomhoz”.⁴³ Arany arra törekedett, hogy az idegen dallamot, amit a magyar nép még nem hallhatott, olyan nyelven szólaltassa meg, amit ismer, ami számára elfogadható, és a hazai közönség tagjai úgy érezzék, hogy „aha! ezt ismerem!”, az „Ez a világ – az a világ!” felkiáltással elfogadják az addig ismeretlent.⁴⁴

Jogi elemek az Ágnes asszony című balladában

Az *Ágnes asszony* története igazi, valósnak tűnő jogeset, akármelyik feldolgozását, a népballadai változatait vagy Arany művét tekintjük. A költő szavaival élve, „Szörnyű a bűn”-ről van itt szó, amelynek következménye lesz a vádemelés („terhes a vád”).

Tényállás

A tényállás szerint Ágnes asszony szeretőjével együtt megölte a férjét. A büntett bomlasztó hatására Ágnes asszony beleőrült a tettebe, így a jogi igazságszolgáltatás helyett a metafizikai „bűn és bűnhődés” állította helyre a megbomlott társadalmi rendet; a „bölcs törvénytörő” döntése nem is lehetett más, mint amit Arany leír a balladájában:

*„Eredj haza, szegény asszony!
Mosd fehérre mocskos leped:
Eredj haza, isten adjon
Erőt ahhoz és kegyelmet.”*

Felmentés kóros elmeállapot miatt?

A kóros elmeállapotnak – a hatályos jogszabályok alapján – a bűncselekmény elkövetésekor kell fennállnia, ez eredményezheti – az orvos szakértői vélemény⁴⁵ beszerzését követően – a bíróság általi felmentést.

A bűncselekmény elkövetésekor fennálló kóros elmeállapot a hatályos Btk. 15. §-a alapján az elkövető büntethetőségét, illetve a cselekmény büntetendőségét zárja ki.

A 17. § (1) bekezdés alapján: „*Nem büntethető, aki a büntetendő cselekményt az elmeműködés olyan kóros állapotában követi el, amely képtelenné teszi cselekménye következményeinek a felismerésére, vagy arra, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjen.*”

A kóros elmeállapot gyűjtőnév, bár a törvény külön-külön nem sorolja fel ezeket, de több betegség és állapot tartozik ide; öt pszichiátriai kórképet foglal magában:

⁴² S. Varga 1995: 114.

⁴³ S. Varga 1995: 112.

⁴⁴ S. Varga 1995: 115.

⁴⁵ A szakértő csak ténykérdésben nyilatkozhat, jogkérdésben nem. Lásd: Erdei 1987.

elmebetegség, gyengeelméjűség, szellemi leépülés, tudatzavar, személyiségzavar. Az elmebetegségnek is több változatát állapíthatják meg, úgymint a skizofréniát, a paranoiát, a mániás depressziót és a bénulásos elmezavart.

Kóros elmeállapot esetén az elkövetőnél hiányzik a beszámítási képesség, amelynek két összetevője van, a felismerési és az akarati képesség. Előbbi a tett következményeinek előre látását jelenti, utóbbi pedig azt, hogy a felismerési képességgel rendelkező személy szabadon alakíthatja az akaratát, és ennek megfelelő magatartást tud tanúsítani.

A XIX. század és a századforduló korának jogi megítélése szerint az elmebetegségnek és az elmeengességnek jelentősége volt a büntetőjogi beszámíthatóság szempontjából.⁴⁶ Balogh Jenő szerint a beszámíthatóság „hátterében a szabad akarat és a determinismus tana van”.⁴⁷ Az ekkor hatályban lévő Csemegi Kódex 76. §-a szabályozta a beszámíthatóságot: „*Nem számítható be a cselekmény annak, a ki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy kinek elmetehetsége meg volt zavarva, és e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem birt.*”

Az *Ágnes asszony* történetét feldolgozó nép- és műballadai változatok megszületésének az idején még nem volt életben az említett Csemegi Kódex. Ezt megelőzően pontos szabályozást nem találunk a beszámíthatóságra nézve. A korábbi történeti időket és korokat tekintve pedig hol figyelembe vették a zavart elmebeli működést a szankcionálás tekintetében, hol nem. A római jog például nem szankcionálta a zavart elméjű személyek általi elkövetést, de a középkorban, egészen a XVII. század végéig a kánonjog alapján magát az elmebetegséget is bűnnek tekintették, pontosabban egy bűnös magatartás következményének.⁴⁸ A XVIII. században ez a felfogás megváltozott, és úgy vélték, miszerint az elmebetegeket nem lehet megbüntetni, függetlenül attól, hogy a kór mióta áll fenn, de konkrét törvényi szabályozás nem volt erre nézve, döntően a szokásjog érvényesült. László Balázs szerint ezekben az időkben Werbőczy István Hármaskönyve és a Praxis Criminalis fontos szerepet töltött be a hazai feudális büntetőjogi rendszerben.⁴⁹

A Csemegi Kódex előtti időkből meg kell említenünk a magyar 1795. évi büntető-törvény-tervezetet és az 1811. évi erdélyi büntetőkódex-javaslatot, de ezek sohasem léptek életbe.⁵⁰ Később, 1843-ban született még egy magyar büntető törvénykönyvi javaslat, de ebből sem lett törvény.

A „geszti eset” idején tehát a szokásjog érvényesült; azt látjuk, hogy a korábbi népballadai változatokhoz képest itt mind az igazságszolgáltatás, mind a falu közössége figyelembe vette Ágnes asszony elmebeli állapotát, függetlenül attól, hogy az a bűncselekmény elkövetésekor vagy azt követően vált-e kórossá.

Érdekes korábbi esetre hívja fel Lancendorfer Zsuzsanna a figyelmet az elmebetegség kapcsán. Egy székely nő esetében „törvényszék kétnapi tárgyalás után

⁴⁶ Balogh 1905: 286–288.

⁴⁷ Balogh 1905: 286.

⁴⁸ Belovics–Gellér–Nagy–Tóth 2012: 226.

⁴⁹ László 2022: 14.

⁵⁰ László 2022.

'tompaelműséget' állapított meg, mivel a vádlott nem emlékezett semmire, és állandóan gyermekét hívta."⁵¹

A mai szabályozás alapján a bűn következtében megbomlott elme esetében nem a vádlott felmentésére vagy az eljárás megszüntetésére kerülne sor, amit a ballada sugall, hanem csak az eljárás felfüggesztésére, ami az elkövető felépülése esetén folytatódná. A hatályos Be. 396. § (1) bek. a) pontja szerint ugyanis, ha a felfüggesztés oka megszűnt, az eljárás folytatására kerül sor. Az ilyen súlyos bűncselekményeknél pedig az elévülés szabályozása sem akasztja meg ezt a folyamatot: a törvény értelmében a minősített emberölésekre életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható, így a hatályos Btk. 26. § (3) bek. b) pontja alapján az elkövető büntethetősége nem évül el.

Arany Jánost nem igazán érdekelték ezek a jogi kérdések, bár az életrajzából tudjuk, hogy Debrecenben jogot tanult, még ha tanulmányait nem is fejezte be, megszerzett jogi ismereteit másodjegyzőként mégis alkalmazta.

A férjgyilkosság által elkövetett bűn a balladában jogi szempontból büntetlenül marad. Költőként viszont más problémák érdeklik az alkotót: egyrésztől lélektani, másrésztől pedig erkölcsi kérdéseket boncolgat Arany. A shakespeare-i „bűn és bűnhődés” gondolatvilága több balladájában is megjelenik. A modern lélektant és az orvostudományt is megelőzve megismerteti az olvasóval a hallucinációk és elfojtások világát, valamint a „tudattalan” szerepét. Ágnes asszony lappangó lelkiismerete a nyomasztó élményeket elfojtja, és a tudattalanba menekíti, hogy azután onnan előtörve a hallucinációkon keresztül rögzítse azokat.⁵²

„Mert hiában tiszta a gyolcs, / Benne többé semmi vérjel: / Ágnes azt még egyre látja, / S éppen úgy, mint akkor éjjel.” A ballada a nő megőrülésének fokozatait metaforikus képekkel érzékelteti: „Ágnes a törvény előtt / Megáll szépen, ahogy illik / (...) / Öltözetjét rendbe hozza, / Kendőjére fordít gondot, / Szőghaját is megsimítja / Nehogy azt higgyék: megbomlott.”

Arany balladájában az őriület metafizikai szálként jelenik meg. „Nem azért ragaszkodik Arany az isteni akarat látható megjelenéséhez, mert valamilyen avult vallási beidegződés, valamilyen múlt iránti elkötelezettség ezt diktálja a modern, helyesebb fölfogással szemben, hanem mert az egyetlen komoly fellebbezési fórum – a népek életvilágai közt fölsejlő konszenzus – ezt diktálja, vagyis mert a (metafizikai értelemben véve is) teljes világ alkotásának antropológiailag adott képességéről nem szabad lemondani.”⁵³

A költő teljes empátiája jelen van, amikor megjeleníti a falu közösségének a világát, ezen belül is metafizikai valóságot; nála ez sohasem fikció, hanem a népi jogtudat megjelenítése, egy kis transzcendenciával megfűszerezve az egyes vallási közösségek életvilágának legáltalánosabb, metafizikai valóságait, vagyis Aranynál 'világ'-ként táruul fel a 'világ előtti' is.⁵⁴

⁵¹ Lanczendorfer 2016: 257–258.

⁵² Kiss 2009: 45.

⁵³ S. Varga 1995: 115.

⁵⁴ S. Varga 1995: 115–116.

Befejezés

A népi jogtudatra vonatkozó korábbi vizsgálatok mellett a legújabb szakirodalomban több hazai jogismerettel és jogtudattal kapcsolatos kutatásról olvashatunk.⁵⁵ Ezek közül Venczel Tímea az, aki kifejezetten büntetőjogi ismereteket vizsgál. Célja, hogy tizenkét büntetőjogi szabályozás tekintetében megismerje a magyarok törvényismeretét. Két mintát használ, egy lakosságit (népi) és egy szakemberit (jogászi), s ezeket hasonlítja össze.⁵⁶

Az eddigi hazai jogtudattal kapcsolatos vizsgálati módszerek mentén a jövőben akár a népballadák, akár a folklórra épülő költői balladák kapcsán hazai kutatás végezhető három minta mentén, négy kérdésre irányítva, a lakosság, a joghallgatók és a jogászok között, a valós, az írott, a vélt és a kívánt jogra vonatkozóan, összehasonlítva a mai eredményeket a korábbiakkal.

⁵⁵ Többek között Badó 2015: 94–101; Fekete–H. Szilágyi 2014: 5–40; H. Szilágyi 2020; Jakab–Gajdusчек 2018: 39–413; Venczel 2018: 91–108; Visegrády–Schadt 1998: 385–390; Visegrády–Schadt 2000: 385–390.

⁵⁶ Venczel 2018: 91–108.

Irodalomjegyzék

- ANGYAL Pál
1933 *A közvélemény-büntetés.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- ARANY János
1968 Régi dán balladák. In Keresztury Mária (szerk.): *Arany János Összes Művei (AJÖM)* XI. 20–26. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BADÓ Attila
2015 Jogismeret a közoktatásban. *Iskolakultúra* 7–8. 94–101.
- BALOGH Jenő
1905 Az elmebetegség és az elmeengesség jelentősége a büntetőjogi beszámíthatóság szempontjából. *Jogtudományi Közlöny* 35. 286–288.
- BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály
2012 *Büntetőjog I.* Budapest: HVG-ORAC.
- BEŐTHY Zsolt
1918 *Magyar balladák.* Budapest: Franklin-Társulat.
- BITTNER Mónika
2021 Miért engedték ki Ágnes asszonyt a tömlöcből? *Újvidék* 1:62. 77–88.
- BOGNÁR Szabina
2016 *A népi jogélet kutatása Magyarországon.* (Néprajzi értekezések sorozat 5) Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.
- BOGNÁR Szabina – HOMOKI-NAGY Mária – NAGY Janka Teodóra
2017 A népi jogtudat Arany János műveiben. In Cieger András (szerk.): *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!” Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai.* 101–131. Budapest: Universitas Könyvkiadó.
- BUDAY Erzsébet
1930 *A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig.* Budapest: Jakab-nyomda.
- ELEK Oszkár
1912 Skót és angol hatás Arany János balladáiban. *Irodalomtörténet* 7–8. 373–379.
- ERDEI Árpád
1987 *Tény és jog a szakvéleményben.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István
2014 Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare* 4. 5–40.
- GREGUSS Ágost
1886 *A balladáról és egyéb tanulmányok.* Budapest: Franklin-Társulat.
- GYULAI Pál
1927 Két ó-székely ballada. In Horváth János (szerk.): *Gyulai Pál Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850–1904.* 103–108. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata.
- HORVÁTH Attila
2011 Arany János jogi esetei. In Fekete Balázs – H. Szilágyi István (szerk.): *Iustitia modellt áll: tanulmányok a "jog és irodalom" köréből.* 25–36. Budapest: Szent István Társulat.

H. SZILÁGYI István

- 2020 Kísérlet a magyar jogtudat-kutatások elméleti és módszertani kérdéseinek áttekintésére. *MTA Law Working Papers* 12. 1–24.

JAKAB András – GAJDUSCHEK György

- 2018 *Jogállamiság, jogtudat, normakövetés*. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. 397–413. Budapest: TÁRKI.

KISS Anna

- 2009 *Bűnbe esett irodalmi hősök*. Budapest: Publicitás Art-Média Kft.

KALLÓS Zoltán

- 1977 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. Békéscsaba: Európa Könyvkiadó.

KÜLLŐS Imola

- 2020 „Vegyen minden példát róla”. Vétek és bűn a magyar népballadákban. *Magyar Művészet* 8:2. 49–56.
<https://doi.org/10.32575/ppb.2020.2.3>

LANCZENDORFER Zsuzsanna

- 2009 A Jogtörténeti források és adatok jelentősége egy népballada-kutatás kapcsán. In Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történelemtudományok köréből*. 214–227. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

- 2016 Krimiből ballada, avagy egy népballada-kutatás jogtörténeti vonatkozásai. In Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás II. Jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok*. (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 2) 244–260. Szekszárd: PTE KPVK.

- 2021 Jogi néprajzi adatok az irodalomban. Bűnesetek Galgóczi Erzsébet műveiben. In Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő (szerk.): *Száz plusz Tíz. Jubileumi kötet*. (Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 10) 297–313. Szekszárd: PTE KPVK – BTK NTL.

LÁSZLÓ Balázs

- 2022 *Az 1811. évi erdélyi büntetőködex-javaslat*. (Jogtörténeti Értekezések 55) Budapest: Gondolat Kiadó.

NAGY Janka Teodóra

- 2020 A „falu szájától” a „pacalvetésig” A közzvélemény-büntetések helye és szerepe a hagyományos közösségekben. In Paluga, Lukáš – Répásová, Katarína (ed.): *IX. Colloquia Comaromiensia Historicorum Archivariorumque MMXIX. Spravidlivost' pre všetkých ... Zborník príspevkov z rovnomeného sympózia 25. a 26. september 2019, Komárno*. 16–27. Bratislava – Komárno: Štátny archív v Nitre Pracovisko Archív Komárno.

RICOEUR, Paul

- (1975) *Az élő metafora*. Földes Györgyi (ford.) Budapest: Osiris, 2006.

S. VARGA Pál

- 1995 „...Virgilje lehet legfőlebb; de Homérja soha” (Arany János és a „népi tudalom”). *Irodalomtörténet* 1. 102–119.

- 2013 *A valóság mint nyelvi konstrukció a 19. századi magyar irodalomban*. [Akadémiai székfoglaló előadás] Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

TAKÁTS József

- 2002 Arany János szokásjogi gondolkodása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 106:3–4. 295–313.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 2003 *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

VENCZEL Tímea

- 2018 A hazai jogtudat-kutatás előzményei – büntetőjogi rendszerünk megújulása kapcsán. *Állam- és Jogtudomány* 4. 91–108.

VARGYAS Lajos

- 1976 *A magyar népballada és Európa I–II*. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat.
1979 *Balladaskönyv*. Budapest: Zeneműkiadó.
1993 *Kerítésen kívül*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

VISEGRÁDY Antal – SCHADT Mária

- 1998 Empirikus elővizsgálatok az egyetemi hallgatók jogtudatáról. *Magyar Jog* 7. 385–390.
2000 Egyetemi hallgatók jogtudata, jogismerete. *Jogelméleti Szemle* 1:1.

VIRÁG György (szerk.)

- 2005 *Családi (V)iszonyok*. Budapest: Complex Kiadó.